

Жапарова Г.Т., Караева З.К.

«КЫЗ ДАРЫЙКА» ЭЛДИК ПОЭМАСЫНДАГЫ СЕМИОТИКАЛЫК
БЕЛГИЛЕРДИ КОТОРУУ

Жапарова Г.Т., Караева З.К.

ПЕРЕВОД СЕМИОТИЧЕСКИХ СИМВОЛОВ В НАРОДНОЙ
ПОЭМЕ «КЫЗ ДАРЫЙКА»

G. Zhaparova, Z. Karaeva

TRANSLATION OF SEMIOTIC SYMBOLS IN THE
FOLK POEM «WARRIOR DARYIKA»

УДК: 81'22

Элдик поэма «Кыз Дарыйка» улуттук өзгөчөлүктөрдү чагылдырган, улуттун байлыгы болуп саналат. Бул поэма эл-журттун рухун, акылмандыгын жана маданий байлыктарын өзүнө камтыйт. «Кыз Дарыйка» котормосу бул изилдөөнүн ири аймагы болуп саналат. Котормо бардык маанини, ошондой эле түп нуска текстинин байлыктарын окурманга маданияттын өзгөчөлүктөрүн жеткиликтүү болгудай чагылдырышы зарыл. Семиотика – белгилер жөнүндөгү илим, ал эми белгилер бардык жерде кеңири таралган мааниге ээ: кандайдыр бир объект же кубулуш белгинин структурасы. Бул категориянын маңызын түшүнгөн кабыл алуучу ар кандай мүнөздөгү материалды схемалаштырууга, талданган кубулуштагы же объектеги негизги нерсени түшүнүүгө жөндөмдүү. Белгилер ар кандай чөйрөдө ар кандай, ошондуктан ар кандай түргө ар кандай чөйрөдө ар кандай мамиле кылуу керек. Башка орто процесстер сыяктуу эле, семиотика кээ бир максаттар үчүн башкаларга караганда көбүрөөк пайдалуу.

Негизги сөздөр: семиотика, котормо, анализ, белги, интерпретация, лингвистикалык семиотика, критика, семиотикалык мектеп.

Народная поэма «Кыз Дарыйка» является национальным достоянием, отражающим национальное самосознание. В этой поэме воплощены дух, мудрость и культурное наследие народа. Перевод поэмы Кыз Дарыйка является основным направлением данного исследования. Перевод должен отражать весь смысл, а также богатство исходного текста, чтобы читатель мог получить доступ к особенностям культуры. Семиотика – это наука о знаках, а знаки имеют повсеместное значение: любой предмет или явление представляет собой знаковую структуру. Понимающий сущность этой категории учащийся способен к схематизации материала любого характера, к пониманию главного в анализируемом явлении или предмете. Знаки в различных средах различны, поэтому в различных средах к различным типам нужно подходить по-разному. Как и в любом другом промежуточном процессе, семиотика пригодна для одних целей больше, чем для других.

Ключевые слова: семиотика, перевод, анализ, знак, интерпретация, лингвистическая семиотика, критика, семиотическая школа.

The folk poem «Kyz Daryika» is a national treasure, reflecting national identity. This poem embodies the spirit, wisdom and cultural heritage of the people. The translation of Warrior Daryika is the main focus of this study. The translation should reflect the full meaning as well as the richness of the source text so that the reader can access the peculiarities of the culture. Semiotics is the science of signs, and signs have a ubiquitous meaning: any object or phenomenon is a sign structure. A student who understands the essence of this category is capable of schematizing material of any nature, of

understanding the main thing in the analyzed phenomenon or object. Signs are different in different environments, so different types need to be approached differently in different environments. As with any other intermediate process, semiotics is more useful for some purposes than for others.

Key words: semiotics, translation, analysis, sign, interpretation, linguistic semiotics, critics, semiotic school.

Филология – тилди жана адабиятты үйрөтүүчү илим. Андан тышкары ар түрдүү жазма эстеликтердин авторун, жазылуу мезгилин жана ордун, себептерин, кол жазмаларды изилдөөлөрдү жана башкаларды өз ичине камтыйт. Ал эми семиотика- белги жана белгилер системасына кадимки жана жасалма тилдерге мүнөздүү касиеттерди изилдөөчү илим.

Семиотикалык изилдөө иштери синтактикалык белгилер системасынын ички касиеттери, семантикалык белгилердин маани жагы, прагматикалык белги менен аны кабыл алуучу субъектинин ортосундагы байланыш деген үч негизги аспект боюнча ишке ашат. Синтактикалык жана семантикалык аспектилер семиотиканын айрым маселелерин гана, ал эми прагматикасы семиотикага тиешелүү бардык маселени изилдейт.

Ар кандай объект белгилүү жагдайда башка объект жөнүндө кабар берсе (тактап айтканда мааниге ээ болсо), белги деп аталат. Белги белгилөөчү менен белгиленүүчүнүн ажырагыс биримдигинен турат. Ушул мааниден алганда тил, миф, ырым-жырым, искусство ж.б. маданий кубулуштар белгилер системасы катары каралат. Семиотиканын жетишкендиктери гуманитардык илимдерде, медицинада, ошол эле жасалма тилдерди (программалоо тили, документтерди индексөө тили ж.б.) түзүүдө, бир тилден экинчисине машина менен которууда колдонулат.

В.Г. Винокур белгилегендей [5, 87-б.] семиотика илими-филология илиминдей эле кеңири аспектиде каралат [9, 44-б.].

Семиотиканын негиздөөчүсү – Чарльс Морис (381) 50-60 жыл мурун өз алдынча илим ошондой эле адамзаттын жашоосунда – бардык чөйрөдө жаңы кылым семиотика илими болорун айткан. Мындан тышкары белги, белги эмес экендигин төмөнкүдөй категориялык белгилерден айырмалоого болот: а) берилүүчү маалыматты жана эч кандай анык табигый байланыш-

ты эч кандай белги- белгиленген эместиги [3, 32, 33, 34-66.]; б) белги – анык бир коомдун мүчөсү катары өз алдынча мазмунун жана билдирүүнү түзүүдө пайда болот (Ч.Пирс (240), В.М. Солнцев (264), [3, 32, 33, 34-66.]; с) ар бир белги - анык бир учурдун болуп жаткандыгын жана анык бир жагдайды билдирүүсү керек [3, 324-33166.; 12, 224-225-66.].

Тил – бул белгилердин системасы. Бул багытта изилдөө жүргүзгөн көрүнүктүү окумуштуулар: Ю.М. Лотман (197, 198, 199, 200, 201) – семиотиканы таанып-билүү, бул табигый көрүнүштөрдүн пайда болушу, чыныгы семиотика экендигин белгилеген. Ошондой эле У.Эко (Италия), Р.Барт, Ю.Кристева, Ц.Тодоров (Франция) ж.б. Кыргызстанда философтор (А.А. Брудный, Э.Ж. Шүкүров ж.б.) семиотиканын айрым колдонмо маселелерин изилдешкен [9, 45-б.].

Ошол эле кылымда, немис философу Иоганн Ламберт ошол эле темага кайрылып, семиотика түшүнүгүнө таянып, трактат жазган. Бирок, бул дисциплинанын эң таанымал илгерки тарыхы ХХ кылымда жана Фердинанд де Соссюр менен Чарльз Сандерс Пирстин изилдөөлөрүндө пайда болгон.

Ушул себептен, семиотика бир нече ыкманы камтыган илим: ал оозеки же жазуу тили аркылуу гана эмес, курулган жана берилген маанини изилдей алат, бирок, мисалы, жарнамалык постерди жана анын элементтерин талдай алат (кантип алардын тили, образдары же эстетикалык формалары структураланат жана колдонулат), жана ушул жол менен мааниси эмне экендигин түшүнүү, мааниси, ал тургай, таасири же алуучулар менен орнотууга аракет мамилеси. Семиотика тилди изилдөөгө жана адамдардын баарлашуусуна, ошондой эле ошол байланыш аркылуу пайда болгон психологиялык жана социалдык кубулуштарды түшүнүүгө маанилүү таасирин тийгизди. Ошондуктан семиотика билим көйгөйүнө олуттуу байланыштуу жана белгилер ага жетүүгө мүмкүнчүлүк берген жол менен. Башка сөз менен айтканда, семиотика, белгилерди изилдөө, чындыкка жана нерселердин мааниге ээ болуп, берилишине көз карашты сунуш кылат, бул илимдин чөйрөсүн кеңейтүүдө өзгөчө пайдалуу болду.

Москва-Тартус семиотикалык мектебинин өкүлдөрү Ю.С. Лотман (198-202), Р.Бахтин (45), Б. Успенский [13, 285-б.] тексттин поэтикалык структурасын изилдөөдө, көркөм тексттин механизмдеринин иштөө системасынын эки катмарын аныктаган.

Кыз Дарыйка элдик поэмасынын негизинде лингвистикалык семиотиканы изилдөө менен, аны англис тилине которуу менен Ч.Мористин көз карашын кароого болот. Демек лингвистикалык семиотика – бул көркөм тексттин бирдиги катары, баарлашуу, билдирүү жана кыймыл-аракеттердин түрдүү функциялардын иштелмеси катары, изилдөөчүлөрдүн семантикасын, прагматикасын жана синтактикасын түзөт [9].

Сөз айкаштары жана сүйлөмдөр чыгармадагы контексттик коннотацияларды пайда кылуучу маданий символдун деңгээлинин анализи болуп эсептелет. М.Э. Конурбаев [11, 163-165-бб.] коннотативдик маанилерин төмөнкү каражаттар аркылуу билдирет: жөнөкөй сөздөр, эмоционалдык сөздөр жана сөз айкаштары. Баатырлардын эмоциялары - чыгарманын негизги максатын билдирүү болуп эсептелет. троп; сөз айкаштары, лексикалык жана синтаксистик бирдиктердин жардамы менен; стилистикалык каражаттар аркылуу берилет [11, 254-б.].

Зулпукор (арабча зулфакар - аркалуу) – Манастын кылычы. Мусулман уламышы боюнча Мухаммед пайгамбар өзүнүн күйөө баласы, ары иниси Азирет Аалыга берген укмуштуу кылычтын аты да З. (Зулфакар) деп аталган. Бул ат эки миздүү, учу эки ача, кылычтын жеңил жана бекем болушу үчүн ортосуна жаныбардын кыр аркасын элестеткен быдырлар салынып өзгөчө ыкма менен жасалышына карата берилген. «Манас» эпосунда кылычтын мындай аталышы дин уламыштары аркылуу кийин кирген. Көпчүлүк варианттарда Манастын кылычы нагыз кыргыз сөздөрү менен аталат: Сагымбайда Ачалбарс, Б.Сазановдо Жойболот, М.Мусулманкуловдо Наркескен, А.Рысмендеевде Акболот (Акалбарс) жана башкалар баатырдык эпостордун салтында каармандын жеке керт башын эле идеалаштырып, баатырдык доордун рухуна ылайык жоодон жеңилбес кайрат күчкө, согуштук айла-амалга ээ кылбастан, ал урунган курал-жарактарды, ат-тонду да укмуштандырып, адаттан тышкары касиеттерге ээ катары баяндоо адаттагы көрүнүш. Көпчүлүк учурда курал-жарактар жандандырылып, касиеттүү (культтук) сапатка ээ болот. Бул бекеринен эмес, металл (темир) куралдардын пайда болушу баатырдык доордун пайда болушуна түрткү болгон. Эпосто башкы каармандардын алып жүргөн ар бир куралынын «таржымалына» кеңири токтолуп, каарман ага кандайча ээ болгонун, качан, кандайча жасалганын, кандай укмуштуу касиеттер бардыгы кенен сүрөттөлөт. Ошол куралдардын ичинен жоокердик замандын негизги куралы кылычка да зор көңүл бурулат. Бул куралга жетүү өзгөчө кырдаалда болот. Баатырдык эпостордо башкы оң каармандын өзү гана белгилүү бир миссияны аткарыш үчүн укмуштуу жол менен атайы төрөлбөстөн, анын курал-жарагы да атайы ошол ишке арналган болот. Эл өзүнүн идеалын жүзөгө ашырчу каармандын жеке керт башын гана эмес бүткүл турушу менен идеалдаштырат. Ошондуктан каарман ал миссияны аткарыш үчүн атайы жаралган сыяктуу, анын куралдары да ошол миссияга арналып, кереметтүү жол менен атайы көктөн түшөт. Чындыгында мусулман ыйыгынын аркасында байыркы элдердин мифтик түшүнүктөрүнөн, ишенгендеринен пайда болгон касиеттүү колдоочу карыя – тотемдик баба жатканын көрүү башка типтеш материалдар

менен салыштырганда ачык көрүнөт. Дүйнөдөгү байыркы элдердин салтында кылычка кудай катары сыйынуу тарыхый реалдуулук болгон. Мисалы, Геродотун жазганына караганда байыркы скифтердин согуш кудайы кадимки эле кылыч болуп, ага арнап курмандык чалышкан. «Манас» эпосунда да кылыч скифтердегидей культтук касиетке ээ экенин көрөбүз, эпосто баатырлар антташканда: «Ушул анттан танганды Ачалбарстын мизи урсун» - дешип кылыч байыркы түрк-моңгол элдериндеги эң жогорку культтар «төбөсү ачык көккө», «төшү түктүү жерге» катар коюлат:

Пайгамбарыбыздын күйөө баласы Азирети Али Бин Абу Талиб жөнүндө мындайча айтылат. Ухуд казаты (3/625) Пайгамбардын артынан кууп бараткан бир топту азирети Али тосуп чыгып, мизин кайтарган. Анын артынан дагы бир топ келгенде аны да артка кайтарган. Аны көргөн Пайгамбар: «Али менден, мен анданмын» дейт. Ошол кезде Пайгамбарга көрүнгөн Жебреил периште: «Мен дагы экөөңөрдөнмүн» деп кошумчалаган. Пайгамбарыбыз дал ошол жерден: «Зулпукардай кылыч, Алидей баатыр болбос» деген алкоо сөзүн айткан [1, 45-46-бб.]. «Кыз Дарыйка» поэмасындагы семиотикалык белгилердин котормосун талдоого болот. Мисалы:

Аманат менден калган боюндагы,
Алтындай **таберигим** колундагы.
Жүрчү элем ал перзентти бир көрсөм - деп,
Адамдын болбойт туура оюндагы.
Ат койгун эркек болсо Шахисында,
Сен болуп тарбиячы калдың мында.
Жыттай элек бала жытын балапансың,
Сүймөнчүк арта берер жылдан-жылга.

**Кылычты таштап кетем балама арнап,
Кылычтай курч болсун деп бердим тандап.**
Алтындан кобуу бар ал кылычты,
Тапшырды Дарыйкага кындан кармап.
Атаңдын кылычы деп айтып бергин,
Балама ошол болсун менин белгим.
Атасы баласына белги таштап,
Калтырган жолу экен го өткөн элдин.
Чын айтып убаданды берчи гана,
Чоңойсо аман-эсен ошол бала.
Арбака атаң Аалы эр эле деп,
Жашырбай айтасыңбы чынын ага.
Баары бир айтпасаң да элден угат,
Эр жигит элин таппай кантип тынат.
Түшүнүп ата жөнүн билип калса,
Өзү да тура албастыр мында чыдап.
Жер чапчып үйрүн ойлойт **тулпар** дагы,
Колдогу асманды эңсейт **шумкар** дагы.
Арстан да өз уругун издейт экен,
Болсо да жүргөн жери Иран багы
[1, 317-318-бб.].

- Your pregnancy is my **gift** to you;
An **investment** as valuable as gold.
No one has a deeper desire
To see and know that child than me.
If you bear a boy, call him Shahisyn, and tutor him well.
Relish your baby's sweet scent whilst nursing,
For your beloved will grow quickly,
With each passing year.
-Then, holding it by its scabbard,
Aaly presented Dariyka with his most treasured,
Finest sword, ornamented in gold, saying:
-May he grow up as sharp as this sword!
**Tell our son this is his father's sword;
Evidence that though apart,
He has not abandoned his child.
It is my way of passing on a symbol**
Of both his father's people and his heritage.
Give me your oath that if our child survives,
You will hide nothing from him
By telling him the truth about his father,
The great hero Aaly.
But even if you tell him nothing,
He is bound to hear about me from others.
Then inevitably, in due course,
He will feel compelled to seek out
His heroic dzhigit father and his clan,
For even a racehorse thinks about its herd;
A falcon on the hand, yearns for the sky,
And a lion will search out its pride.
It is his place to walk in the garden of Iran [7, 204-205-66.].

Азирети Али – диндин символу жана илимдин куттуу дарбазасы болгон азирети Али он киши сураган бир эле суроого он түрдүү жооп бергенде уккандар таңкалып, каршы чыгуудан баш тартып, анын тобуна кошулушкан. Ааламды сүйүү – динди сүйүү. *Аманат* - *gift*, *таберик* - *investment*, *кылыч* - *sword*, *тулпар* - *racehorse*, *шумкар* - *falcon* – бул поэмадагы семиотикалык белгилер. «Кылыч жана сөз, акыл жана ашыктык, берилгендик жана сабырдуулук, ыйман жана ой жүгүртүү, акыйкат жана саясат, сергектик жана такыбалык, олуттуулук жана сүйүү, жаза жана кечирим, намыстуулук жана кичипейилдик, карапайымдыктын жана улуулуктун каарманы эле» (Алекс Карлейл) [1, 62-б.]. «Диндарлыгы, согуштардагы эрдиги, душмандарына карата кечиримдүүлүгү, сөзгө чечендиги менен асыл мусулман эле» (Филипп К.Хитти) [1, 490-б.].

Жыйынтык. Котормодо коммуникативдик жана маалыматтык моделдер колдонулду. Котормо теориясынын пайда болушу үчүн котормонун бирдиги болгон – текст колдонулду. Котормонун семиотикалык түрдүү деңгээлдери анык «белги» болуп эсепте-

лет. Кыргыз тилинен англис тилине которууда айырмачылыктарга өзгөчө көңүл бурулду.

1. Көркөм тексттеги котормонун адекваттуулугу бир канча факторлордун негизинин актуалдуулугу менен түзүлдү.

2. Эпикалык жанрды которууда анализдин негизинде – котормочу сөзмө-сөз, калтыруу, кошумча, эркин котормо аркылуу, этникалык өзгөчөлүктөрдү эске алуу жана жекече маданият стереотиптердин пайда болушу, бул денотативдик жана коннотативдик деңгээлди эске алуу менен.

Адабияттар:

1. Азирети Али Бин Абу Талиб Түзгөндөр: Абдулхаким Санжар, Сейитбек Идирисов, Канатбек Аманбаев. - Б., 2017.
2. Алиманов К. «Кыз Дарыйка». элдик поэма 11 т. - Б., 2001.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. - М., 1969.
4. Ахманова О.С., Гюббенет И. В. Вертикальный контекст как филологическая проблема / Вопросы языкознания. 1977. - №3.
5. Винокур Г. О. Понятие поэтического языка. М., 1965.
6. Жапаров А. Азыркы кыргыз тилинин синтаксиси. Ф., 1979.
7. Zhaparova G. «Female Warrior Dariyka», National poem. - Bishkek, 2020.
8. Калиева К.А. Көркөм сөз өнөрү. - Бишкек, 2013.
9. Караева З. К. Перевод и семиотика. - Бишкек, 2006.
10. Каримова Ш. Кыргызча-Орусча-Англисче идиомалар сөздүк. - Бишкек, 2018.
11. Конурбаев М.Э. Теория и практика тембрального анализа текста АДД. - 1999.
12. Назарова Т.Б. Филология и семиотика. - Москва, 2002.
13. Успенский Б.А. Проблемы универсалий в языкознании// Новое в лингвистике. - Вып. 5. - Москва, 1970.
14. Усубалиев Б. Көркөм чыгармага лингвистикалык илик. - Бишкек, 1994.
15. Швейцер А.Д. Теория перевода: (статус, проблемы, аспекты). - Москва, 1988.
16. Кыргыз тилини сөздүгү. AVRASYA JAYINCILIK, 2010. - 1460б.
17. New Webster's Dictionary and Thesaurus, USA, 1993y. - 1, 248p.
18. Eco U. A Theory of Semiotics (Advances in Semiotics). Bloomington: Indiana University Press, 1979. - P. 312-313.
19. Jakobson R. Linguistics and Poetics. «Style in Language», Ed. By Th. Sebeok Cambridge, 1960.
20. dictionary.cambridge.org
21. www.merriam-webster.com
22. https://www.thesaurus.com/
23. https://www.thoughtco.com
24. www.alber.ac.uc/media/